

יסודות נקביים בתיאורי האלהות הישראלית – הזיווג הקדוש והעץ המקודש

מאת

משה ויינפלד

המניע להעלאת הנושא הוא לא הפמיניזם, שהוא עתה באופנה, כי אם הכתובות שנתגלו בשנים אחרונות בהן אנו מוצאים את "יהוה ואשרתה". כתובות אלו נתגלו בכונתילת עג'רודי (50 ק"מ מדרום לקדש ברנע), או כפי שמכנה אותה לאחרונה זאב משל – שגילה את האתר – "חורבת תימן" בגלל הכתובת "יהוה תימן". גם בחרבת אל-קום שבסביבת חברון מצאנו "יהוה ואשרתה". גילוי זה של השם אשרת דורש הסבר.

חקירתי בנושא זה נוגעת לשני נושאים: הזיווג הקדוש (hieros gamos) והעץ המקודש = האשרה או עץ החיים. שתי התופעות האלה עומדות במרכזה של תורת הקבלה ובאו לידי ביטוי ממצה בטכסטים של תורה זו. כפי שהראה ג. שלום¹ ספרות הקבלה סובבת סביב שני רעיונות: (1) הזיווג הקדוש; (2) העץ הקדוש המגלם בתוכו את עשר הספירות. הזיווג של הקדוש ברוך הוא עם השכינה, מייצג את הנישואין הקדושים (hieros gamos) ואילו העץ הקדוש על הענפים שבו מייצג את ה"ספירות" שבספרות הקבלה, ואלו הן: כתר, חכמה, בינה, חסד, הוד, יסוד, תפארת, גבורה, נצח ומלכות. כל אחת מאלו קשורה לתכונה המשתקפת בספירה

1 ראה מאמרי "כונתילת עג'רוד – אתר מקודש מתקופת המלוכה" – שנתון כרך ד' (תשמ"ב), עמ' 284-280. ראה לאחרונה: ש. אחיטוב, אסופת כתובות עבריות, השנ"ג, עמ' 152-161.
2 Z. Meshel, 'Teman, Horvat' *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*, Jerusalem (ed. E. Stern), The Israel Exploration Society vol. 4, 1993, 1458-1464.

A. Lemaire "Les inscriptions de Khirbet el Qom et l'Ashera de YHWH" *Révue Biblique* 84 (1977) pp. 595-608

4 ג. שלום, פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה, ירושלים תשמ"א, 294 ואילך.

משלה. העץ יש לו גזע שהוא העמוד המאון והענפים שיוצאים ממנו ימינה ושמאלה מבטאים כח זכרי וכח נקבי.

יסודות זהים מצא האשורולוג, גדול המומחים בספרות הניאו-אשורית, סימו פרפולה מהלסינקי, בעץ החיים האשורי. כתר מייצג את אנו ואנליל, ראשי הפאנתיאון האשורי. חכמה היא תכונתו של אָנְפִי (=אָא), כינה שייכת לאל סין, חסד = רחמים הן תכונתו של האל מרדוך; יסוד מקביל לנרגל אלהי השאול; תפארת = יופי ומאפיין את אשתר; גבורה קשורה לאל נרגל; נצח מייצג את נבו ונינורתה; הוד תואם את הדד; מלכות שייכת למלך האחראי על הזרם האלהי. כל אֵל יש לו מספר משלו. האילן יש לו גזע המכיל את הכוחות השקולים והמאוזנים. הענפים שמסתעפים ממנו לימין ולשמאל מייצגים ימין ושמאל, היינו כח זכרי וכח נקבי. עשר הספירות מהוות את עשרת הכוחות האלהיים שדרכם האל הבורא מגלם את עצמו.

הקבלה זו שהעלה אחד האשורולוגים המובילים בחקר דת אשור ותרבותה, אי אפשר להתעלם ממנה על אף ההפתעה שבה; אשורולוגים שיש להם ידיעה ביהדות על רבדיה מקבלים את התיזה. אני אנסה כאן לעקוב אחר מוטיב הזיווג הקדוש (hieros gamos) בקבלה בצורה קונקרטיית יותר ממוטיב הספירות, שכן מוטיב זה מוצא את ביטויו בחיי המעשה. כך, למשל, עד היום הזה החרדים, האמונים על כתבי הזהר, מאמינים באיחוד השכינה עם הקב"ה ולמעשה מילוי כל מצווה מהמצוות המעשיות מלווה במאמר: "לשם ייחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה" (מאת ההוא טמיר ונעלם בשם כל ישראל); ויתרה מזו, מעשה הזיווג עצמו של איש ואשתו בליל שבת הוא כעין חיקוי לזיווג של הקב"ה ושכינתו בשמים. הזיווג האלהי מבטיח פריון בעולם ואילו הזיווג של איש ואשתו מבטיח פרי בטן. נצטט מכתבי הזהר:

"כה אמר ה' לסריסים". מי סריסים אלו? אלו החברים העוסקים בתורה ומסרסים עצמם כל ששת ימות השבוע ועמלים בתורה, ובליל שבת מזרזים עצמם בזיווגם משום שיודעים הם את הסוד הנעלה, בשעה שהמטרונית מזדווגת עם המלך, ואותם חברים היודעים סוד זה מכוונים לבם לאמונת קונם ומתברכים בפרי בטנם בלילה ההוא... אשרי חלקו של מי שמתקדש בקדושה זו ויודע סוד זה (זוהר חלק ב' פט ע"א, ע"ב).

הזיווג בין הקדוש ברוך הוא לשכינה הוא תכליתם הראשית של הקרבנות

בעבודת אלהים. קרבן העולה, לפי הזוהר, מסמל את הקשר של השכינה ל"תפארת" בעלה ולכן נקראת "קדש הקדשים" והיא "הסוד של זכר ונקבה יחד" (ח"ב רלא ע"ב – רלט ע"א).

הזיווג של השכינה עם הקב"ה בולט ביותר בעבודת הכהן הגדול ביום הכיפורים. בכניסתו של הכהן הגדול לקדש-הקדשים שמע את קול כנפי הכרובים מקישים כשהכנפיים פרושות למעלה לצורך ההזדווגות. עם שוך קול הכנפיים נדבקים הכרובים בלחש (ח"ג סז ע"ב). בשעה שהכהן הגדול נכנס לקדש הקדשים כדי להביא לזיווג של המלך עם המטרונית, הרחיקו את הקהל מהאזור המקודש כדי שלא יראו כביכול את ההזדווגות, דבר המשתקף, לדעת הזוהר, בכתוב שבויקרא טז, יז: 'וְכָל אָדָם לֹא יִהְיֶה בָּאֵהָל מוֹעֵד בְּבוֹאוֹ לְכַפֵּר בַּקֹּדֶשׁ עַד צֵאתוֹ'. חורבן בית המקדש המגלם את הפרידה של השכינה מהקב"ה מתואר בצבעים ארוטיים בולטים ביותר:

"בחצות הלילה נכנסת השכינה לקדש הקדשים... וזועקת בקול מר ואומרת: "ערשי, ערשי, מקום בית מושבי, בעלי היה בא אצלי והיה שוכב בין זרועותי... ומשתעשע בין שדיי".

כאן מוצג קדש הקדשים כחדר אהבים של הזוג האלהי. ואכן, כפי שנראה להלן, במקורות חז"ל מצאנו כי בדי הארון נראים כדדי אשה, וקדש הקדשים מופיע כאן כמקום ההתייחדות של הקב"ה עם השכינה. התייחדות זו מרומזת – לדעת חז"ל – בכתוב שבשיר השירים: "צרור המור דודי לי בין שדי ילין" (א' יג). מושג זה של ערש האהבה המיסטי, מקום שמתייחדים בו המלך והמלכה, נתגלה לאחרונה באשור ע"י ק. דלרי. שם מוצאים אנו את המושג qirsu (עריס בלשון חז"ל) שמשמעו ערישה של גפנים¹⁰, לצורך בידוד מהסביבה. הבידוד היה נחוץ להתייעצויות סודיות וכן לייחודו של המלך עם בת זוגתו שנחסמה על ידי מחיצה/פרגוד (=kikkišu). המלך היה סועד שם עם אשתו וכן עם אנשי סודו ובייחוד עם כהנים ונביאים שהיו מודיעים לו את דבר האל מראייה בכבוד הנשמר בסודי¹¹. לדעת דלר, שהייתו של המלך במקום זה היתה מעין התנסות

7 ראה י. תשבי משנת הזוהר כרך ב' עמ' ר'.

8 משנת הזוהר כרך ב' עמ' קצ"ג.

9 K. Deller, 'Assurbanipal in der Gartenlaube', *Baghdader Mitteilungen* 18 (1987), pp. 229-238.

10 ראה משנה כלאים ו, א ואילך, עדויות ב, ד ועיין ח. אלבק, זרעים, השלמות עמ' 166.

11 על הסודיות במסירת דבר נבואה במארי ראה לאחרונה: A. Malamat: The Secret 'Council and Prophets Involvement in Mari and Israel', *Prophetie und geschichtliche Wirklichkeit in alten Israel. S. Hermann Festschrift*, Stuttgart 1991, pp. 231-236.

בחוריית גן עדן = פרדס. ואכן, מושג ה"פרדס" בספרות חז"ל ובייחוד בסוגיה על ארבעה שנכנסו לפרדסי מבטא את המקום שהמלך היה שוהה בו עם זוגתו לעתים מזומנות, והשווה לשם כך בתוספתא חגיגה ב, 3-4 מיד לאחר הסיפור על ארבעה שנכנסו לפרדס: "משל למה הדבר דומה לפרדס של מלך ועלייה בנויה על גביו, מה עליו, על אדם להציץ ובלבד שלא יזין את עיניו ממנו" (השווה ירוש', חגיגה ב, א, עז ע"ג, ג). על המחיצה המפרידה בין הקהל למקום סתר אלהי-מלכותי עמדתי לאחרונה במאמרי על "מאחורי הפרגוד"¹¹.

"הפרדס", "הגן", "שדה התפוחים הקדושים" (חקל תפוחין קדישין) שימשו, איפוא, לצורך המתקת סוד וכן להזדווגות של המלך והמלכה. הזיווג עלי אדמות נתפס כבבואה של זיווג האל עם בת זוגו בשמים, ומכאן המושגים האיזוטריים שבספרות חז"ל ובקבלה על כניסה לפרדס והצצה בכרם. ואכן סעודת המלך עם המטרונית מוצאת את השתקפותה — לפי הזוהר — בסעודת שבת של כל איש בישראל. בערב שבת מתכוננת השכינה לקראת הזיווג: "לערוך שולחן למלך" ובליל שבת "שמחת המטרונית במלך וזיווגם". סעודת שבת נקראת בזוהר "סעודת דמהימנותא" (סעודת האמונה) וכפי שראה י. תשבי משמעותו של כינוי זה היא סעודת מיסתורין¹².

תיאורי ההזדווגות של המלך עם המטרונית בספרות הקבלה צבועים בצבעים ארוטיים גסים. כך למשל מוצאים אנו בשירי שבת לוריאניים את החרוז:

ימינא ושמאלא וביניהו כלה בקישטין אזלא ומאנין ולבושין

יחבק לה בעלה וביסודא דילה דעבד ניחא לה יהא כתיש כתישין.

תרגומו: ימינה ושמאלה וביניהם כלה בקישוטים באה ובבגדים ומלבושים

יחבקנה בעלה וביסוד שלה כדי לעשות נחת לה יהא כותש כתישים¹³.

כיוצא בזה מתפרש פירוש גם לטעמנו הכתוב "והקימותי את בריתי" בבראשית י, יח. לפי הזוהר משמעו של הכתוב: אגרום להקמת "אות ברית", דהיינו אבר המילה, בעקבות הקנאה המתעוררת אצל הקב"ה בשל תשוקת השכינה להזדווג עם הצדיק¹⁴.

12 ראה י. ליבס, חטאו של אלישע — ארבעה שנכנסו לפרדס וטבעה של המיסטיקה התלמודית, אקדמון ירושלים, מהדורה שניה 1990.

13 "מחיצה, מחיצה: קיר, קיר שמעני" — הדלפת סוד האל מאחורי הפרגוד; באר-שבע כרך ג', מחקרי לשון לזכרו של מ. הלד, ירושלים תשמ"ח, עמ' 63-68.

14 משנת הזוהר, כרך ב, עמ' תקו.

15 ראה י. ליבס, מולד חוברת 233, תשל"ב עמ' 540-555.

בסידור הספרדי (מהדורת א. טל) סולף התרגום כדי לעקוף את הציור הארוטי הגס: "יחבק לה בעלה ויגרום לה נחת לכלה ומיחוד עם השכינה יסבלו המקטרגים".

16 ראה לאחרונה י. ליבס, על המיתוס היהודי וגלגוליו, משואות, מחקרים בספרות הקבלה

אין הדברים האלה בבחינת "מתירנות" מינית שכן מדובר בזיווג לגיטימי שבין איש ואשתו או המלך ובת זוגתו. אדרבה, יש כאן ניסיון לחשוף את הסוד הקדוש שביצירה והולדה כפי שראה זאת המקובל האלמוני באיגרת הקודשיו "חיבור האדם עם אשתו... הוא ענין קדוש ונקי כשיהיה הדבר כפי מה שראוי ובזמן הראוי ובכוונה הראויה, ואל יחשוב אדם כי בחיבור הראוי יש גנאי וכיעור"¹⁰.

רעיון הזיווג הקדוש מופיע כבר במקורות חז"ל כגון:

א. בשעה שהיו ישראל עולין לרגל מגוללים להם את הפרוכת ומראין להן את הכרובים שהיו מעורין זה בזה ואומרין להן: "ראו חיבתכם לפני המקום כחיבת זכר ונקבה" (יומא נ"ד ע"א).

ב. בהמשך הדיון על הכרובים אנו קוראים שם על הכתוב: "כרובים אריות ותמרת כמער איש וליות סביב" (מלכים א, ז, לו, השווה שם פסוקים כט, ל): מאי "כמער איש וליות"? אמר רבה בר שילא: כאיש המעורה בלויה שלו (רש"י שם: 'הנדבק ורחוק באשתו בין זרועתיו'): אמר ריש לקיש: בשעה שנכנסו נכרים להיכל ראו כרובים המעורין זה בזה, הוציאון לשוק ואמרו: ישראל... יעסקו בדברים הללו, מיד הזילום שנאמר "כל מכבדיה הזילוה כי ראו ערותה" (איכה א, ח). יש לציין כי דברי חז"ל נראים כפשוטו של מקרא זה שכן הפירושים המודרניים לכתוב זה דחוקים. "מער" כערוה מצאנו בנחום ג, ה: ואילו "לויה" כבן זוג מצוי בבראשית כט, לד.

ג. בפירוש הכתוב במל"א ח, ח: "ויראו ראשי הבדים מן הקדש... ולא יראו החוצה" נאמר: "הא כיצד נראין ואינן נראין, דוחקין ובולטין ויוצאין בפרוכת ונראין כשתי שדיה של אשה (יומא נ"ד ע"א; תוספתא כיפורים ב, 15; ירוש' שקלים ו, א מט ע"ג).

קודש הקדשים נתפס כערש או "חדר המטות" לצורך הזיווג הקדוש. כך קוראים אנו בילקוט שמעוני לכתוב "אף ערשנו רעננה" (א, טז): "מה מטה לפריה ורביה כך בית המקדש לפריה ורביה" (חלק שני תתקפ"ה). נראה כי כך יש לפרש "חדר המטות" במל"ב יא, ב. ואכן הסתרת בן המלך יואש מפני עתליה אפשרי היה אך ורק במקום שהגישה אליו אסורה היתה וכהן גדול בלבד רשאי היה להיכנס לשם פעם אחת בשנה ביום הכיפורים. "חדר המטות" מתורגם כ"אדרון בית ערסתא", מונח החופף את qirsu שבאשור, שהוא מקום משכבם של המלך

ובמחשבת ישראל, מוקדשים לזכרו של פרופ' אפרים גוטליב ז"ל, מוסד ביאליק, ירושלים, תשנ"ד עמ' 293.

. Seymour J. Cohen, *Iggeret Hakodesh*, Northvale N.J. 1993 17

18 כנ"ל.

והאלה בנישואים קדושים¹⁹. והוא הדין לכתוב בשיר השירים: "אשכול הפפר דודי לי בכרמי עין גדי" (א', יד) שנתפרש במדרש כקטורת (=הבושם), שבאה לכפר את עוונותיהם של ישראל (שיר השירים רבה פרשה א, ס"א).

השקפה זו על קודש הקדשים כחדר מיטות ממשיכה בפיוטי יום הכיפורים; כך למשל בסדר עבודת יום הכיפורים ליוסי בן יוסי מוצאים אנו: 'ראשי הבדים כמראה שדים לוחצים בפרוכת ואין דרך לעבור. רב כח יודיע וידחה בפרוכת וירא...²⁰. כיוצא בזה בפיוט של משלם בירבי קלונימוס: "הדף ונכנס וקם בין שדים"²¹. דימויי נישואים קדושים מצאנו במקורות נוצריים.

וארא את העיר הקדושה ירושלים החדשה יורדת מאת האלהים מן השמים, נכונה ככלה מקושטת לבעלה (חזון יוחנן כא, ל). נשמחה ונגילה וניתנה לו הכבוד כי בא חתונת השה ואשתו התקדשה. וניתן לה ללבוש בוץ טהור וצח (שם יט 7-8).

והוא הדין למקורות נוצריים גנוסטיים:²²

שלושה בניינים היו קיימים לעבודת האלהים בירושלים: אחד הפונה מערבה נקרא "הקודש", השני הפונה דרומה נקרא "קודש הקודש", השלישי הפונה מזרחה נקרא "קודש הקדשים", מקום שהכהן הגדול נכנס. "הקודש" הוא בית הטבילה, "קודש הקודש" הוא הגאולה ואילו "קדש הקדשים" הוא "חדר המיטות".

כל המקורות האלה מייצגים את הזיווג הקדוש בדרך סימבולית. אולם בשעה שאנו עוברים לימי בית ראשון העדויות על "הזיווג הקדוש" ועל "העץ הקדוש" לובשים מימד של ממשות. כאן מוצאים אנו קיטור ל"מלכת שמים" שהיא האלה אשתר המכונה באכדית, כמו במקרא, šarrat šamê = מלכת שמים (ירמ' ז, יח; מד, טו-יט)²³. והוא הדין לקיטור על הגנות שמצאנו במל"ב כא, ה; כג, ה; יב; ישע' סה, ג; סו, יז; ירמ' יט, יג; לב, כט; צפניה א, ה. וכן לפולחן האשרה שבמל"א טו, יג; מל"ב כא, ז; כג, ז.

19 ראה י. צפתי, מזמורי האהבה בספרות השומרית — מהדורה ביקורתית של שירי דומוזי-איננה. עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן תשמ"ה, עמ' 33.

20 ראה א. מירסקי, פיוטי יוסי בן יוסי, ירושלים, שלי"ז, עמ' 165.

21 ד. גולדשמידט, מחזור לימים נוראים, כרך ב' "יום הכפורים" ירושלים 1970, עמ' 442.

שורה 55.

Nag Hammadi Library, The Gospel of Philip 11,3, English Translation, Leiden 1977, 22

p. 142.

23 ראה מאמרי 'עבודת המולך בישראל ורקעה', דברי הקונגרס העולמי החמישי למדעי היהדות,

ירושלים 37-61.

אופייה המסתורי של עבודת צבא השמים באה לידי ביטוי ביחז' ח. כאן אנו קוראים על שבעים זקנים המקטרים לגילולים בחושך, איש בחדרי משכיתו, בעוד שהנשים יושבות ומבכות את התמוז.

ואכן בפולחן האשרה בלט מקומן של הנשים. תמוז ייצג את פוריות האביב. כאשר האביב חולף, האל תמוז, מת ויורד שאולה וזוהי הזדמנות ליגון ובכי, כפי שהנשים עושות: "מבכות את התמוז". לכאן, כנראה, שייך "מספד הדרמון" בזכריה יב, יא. "רמון" Rammanu הוא תואר לאל הדד ופירושו "הרועם" (באכדית ramānu) תואר לְהַד, הוא בעל, הידוע לנו מאוגרית²⁴. ביחס לאשתר, מלכת שמים, שהזכרנו לעיל, נאמר במפורש שהנשים לשות בצק ועושת פְּנִיִּים לְמַלְכַת הַשָּׁמַיִם (ירמיה ז, טז-כ, השווה שם מד, טו-יט) ובשל עבודה זו הן כביכול זוכות לפריון: "וְנִשְׁבְּעוּ-לָחֵם וְנִהְיָ טוֹבִים" (ירמיה מד, יז).

אשתר, מלכת שמים, שהיא כוכב הנגה, נעבדת כאן עבודה של ממש; בבכי ומספד מציינים את מות תמוז, אלהי הפריון, ועבודת השמש מתבטאת בהשתחוויה קדמה (יחז', ד, טז). לפנינו עבודת צבא השמים שנאסרה בדת ישראל.

ברם, עצם האידיאה של הזיווג הקדוש כמקור להרמוניה שבין העולם השמימי והעולם הארצי היתה לגיטימית. אותו נביא, הושע, המגנה את עבודת העגלים ואת העבודה במזבחות ובבמות²⁵, לא נרתע מלדבר על האיחוד של אלהי ישראל עם כלתו, העם בישראל. בולט מאוד, מבחינה זו, הקטע בהושע ב, כב-כה המדבר על אירוסי ישראל לאלהיה ועל קשר הנישואים בין שמים (הכח הזכרי) וארץ (הכח הנקבי):

"הנה אנכי מְפַתֵּיךָ והלכתיה המדבר ודברתי על לבה... וענתה שמה כימי נעוריה וכיום עלותה מארץ מצרים... וארשתיך לי לעולם וארשתיך לי בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים, וארשתיך לי באמונה וידעת את ה'.
והיה ביום ההוא אֶעֱנֶה, נאום ה', אענה את השמים והם יענו את הארץ. והארץ תענה את הדגן ואת התירוש ואת היצהר והם יענו את יזרעאל. וזרעתיה לי בארץ ורחמתי את לא רְחַמָּה ואמרתי ללא עמי עמי אתה והוא יאמר אֱלֹהֵי".

אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל מארש לו מחדש את ישראל הכלה ונותן לה את המוהר שהוא המידות הטובות, צדק ומשפט, חסד ורחמים ואמונה ובאמצעות כך מזווג עם הכלה שהיא ה"ידיעה". ההזדווגות עם הכלה, המזכירה לנו את הזדווגות הקדוש ברוך

24 ראה ח. י. גרינפלד, "רמון", אנצ. מקראית כרך ז, טורים 377-378.

25 ראה בספרי "מיהושע עד יאשיהו", עמ' 140-147.

הוא עם השכינה בקבלה, מביאה את השפע הבא בעקבות הזרע שהוא הגשם שהשמים מזריעים בארץ (= "וזרעתיה לי בארץ"). התוצאה היא דגן, תירוש ויצהר שאלהים נותן לארוסתו כפי שעשה זאת בעבר האידאלי (פסוק י').

אותה תמונה עולה בשומר מהאלף השלישי והשני לפנה"ס. שם אנו קוראים על המלך שניגש בראש מורם לאיננה, היא אשתר, ומזדווג איתה כדי להבטיח פריון בממלכתו²⁶. מאלף ביותר מבחינת ההקבלה עם הקטע מהושע הינו הטקסט השומרי על נישואים בין שמים וארץ ועל הזרע המומטר על האדמה כדי להפרותה. כך קוראים אנו בטקסט שומרי.

היה זה ביום ההוא, בגלל היום ההוא,

היה זה הלילה ההוא, בגלל הלילה ההוא

היתה זו השנה ההיא, בגלל השנה ההיא

הרעים הרעם, הברקים האירו,

היו אלו השמים שדיברו עם הארץ,

היתה זו הארץ שדיברה עם השמים²⁷.

תיאור קונקרטי ביותר של זיווג שמים וארץ מצאנו בטקסט המכיל מעין ויכוח

בין העץ וקנה-סוף²⁸.

הארץ הקדושה, הארץ הטהורה התקשטה

בשביל השמים הקדושים

(אל) השמים, האל האציל, הכניס את

הזרע לתוך הארץ הרחבה,

יזרום הזרע של הגיבורים, העץ והקנה,

לתוך הרחם שלה.

הארץ, הפרה הנאמנה.

הרתה הודות לזרע הטוב של השמים.

גם בתעודות מהאלף הראשון²⁹ שומעים אנו על נישואין בין שמים וארץ

"כאשר שמים וארץ נישאו יחדו"

26 ראה לאחרונה י. צפתי, מזמורי האהבה בספרות השומרית (לעיל הערה 19).

J. Van Dijk, 'Le motif cosmique dans la pensée Sumérienne' *Acta Orientalia* 28 27

S.M. (1964), pp. 36-37. על "דיבור" כלשון נקיה ליחסי מין במקורות האפדיים והשומרית ראה:

Paul, 'Euphemistically "speaking" and a Covetous Eye; *Hebrew Annual Review* 14 (1994),

pp. 193-204.

S.N. Kramer, *From the Poetry of Sumer*, University of California, Berkeley, Los Angeles, London 1979, pp. 29-30.

אני מודה ליעקב קליין על עזרתו בתרגום הקטע.

Sultan Tepe Tablets (no. 136) 29

הביטוי hieros gamos המשמש לנו לציון הזיווג הקדוש לקוח מיווני שגם שם תיארו את הגשם כזרע מן השמים המפרה את הארץ. כך בנאום אפרודיטה בקטע מאייסכילוס ששרד אצל אתנאיוסי:

לפצוע ארץ משתוקק רקיע זך
והיא, האדמה, עורגת לכלולות.
ימטיר הבעל, הרקיע, את מטר
ואת חיקה יפרה: אזי תלד לאנשים
בקר וצאן ויבול של מטר, האלה.
גשמי הסתו יבשילו פרי בזרמחם
עלי אילן, אני עזרתי לפריה.

וכך קוראים אנו אצל אפלטון כי "בהריון וְלָדָה אין ארץ מחקה אשה אלא אשה מחקה ארץ" (מנכסנוס 238A) וינא.

בדת השומרית והבבלית העתיקה (1800–2100 לפנה"ס) ביצוע הנישואים הקדושים היתה זכותם של מלכים כשהמלך מייצג את האל דומוזי (תמוז בעברית, השווה יחזקאל ח, יד) שמשמש את הדמות המרכזית בטקס הנישואים הקדושים. הזהות של בן הזוג הנקבי בנישואים קדושים עדיין לא ברור אף-על-פי שמניחים בדרך כלל שהיתה זאת כוהנתני.

לצד הנישואים הקדושים של דומוזי ואיננה היה קיים טכס נוסף של נישואים קדושים, דהיינו, זה ששני בני הזוג היו אליים. טכס זה של נישואים קדושים בוצע כנראה באופן סימלי. למשל, ע"י הכנסת פסל האל בחדר המשכב של האלה. טכס זה של נישואים קדושים נמשך כנראה עד לסוף תקופת איסין-לארסה, בתחילת האלף השני לפנה"ס, כאשר טכס הנישואין של תמוז ואיננה הופסק לגמריני. וראל גאסר הטכס הדתי של נישואים קדושים אך נשאר במובן הסימלי. אנחנו ז בהושע יד, ו ואילך:

Martin P. Nilsson, *Geschichte der Griechischen Religion*, Erster Band, Dritte 30
.Ausgabe, München 1967, pp. 120-121

31 עיין ש. דיקמן, איסכילוס, שבע הטרגדיות, כרך ראשון, מוסד ביאליק, ירושלים תשכ"ה, עמ' 170.

31א. ראה ישעיהו מה, ח והפירוש הניתן על ידי חז"ל לכתוב זה בירושלמי ברכות ט, ג, יד ע-א וכן בפרקי דר' אליעזר פרשה ה'. אני מודה לתלמידי רוני גולדשטין שהעיר את אזני על כך.

J. Bottero, 'la Hiérogamie après l'époque sumérienne' apud S.N. Kramer, *La marriage* 32
.sacré à Babylone, Paris 1983, pp. 175-214

J. Klein, "Sacred Marriage", *The Anchor Bible Dictionary*, Vol. V, Doubleday, N.Y. 33
1992, pp. 868-869

"אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה ויך שורשיו כלבנון. ילכו יונקותיו ויהי כזית הודו וריח לו כלבנון... אפרים מה לי עוד לְעֶצְפִים, אני ענית ואשורנו, אני כברוש רענן ממני פריך נמצא. מי חכם ויבן אלה גבון וידעם כי ישרים דרכי ה', צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם".

המובן הכללי של הקטע ברור: אלהי ישראל מביא את הפריון ולא אלים אחרים. אולם המלים "אני ענית ואשורנו" בלתי מובנות. לפיכך הציע וולהאוזן את הקריאה: "אני ענתו ואשרתו", דהיינו כוחות הפריון שיוחסו לאלות אלה הם למעשה כוחיים. מכתובות כונתילת עג'רוד אנו למדים שאמנם עבדו את האשרה בתקופה זו והפסוקים בהושע משמשים פולמוס נגד פולחן האשרה. איספלדט פירש את הכתוב הצמוד "לענתו ואשרתו" 'מי חכם ויבן אלה' וגו'. כהערה של סופר מאוחר שקשה היה לו לעכל את הרעיון שאלהי ישראל מושווה לענת ואשרה ועל כן הוסיף את הכתוב הזה בבחינת "אין מגלין אלא לצנועים"³⁴.

לאור הכתובות מכוונתילת עג'רוד יהא זה סביר לעיין עיון חדש בהצעתו של ניברג לקרוא בדברים לג, ב "מימינו אשרת למו"³⁵. קריאה זו היא מאלפת במיוחד מפני שהיא מופיעה אחרי "רַבַּת קָדֶשׁ" המשתתפים במסע אלוהי היוצא ממעון קודש בסיני. מסע זה מופיע בתהלים סח, יח:

רַבַּת אֱלֹהִים רַבַּתִּים אֶלְפֵי שְׁנָאן (חיילים) ה' בא מסיני (!) בקודש".

אחרי אשרת בדברים לג, ב אנו מוצאים את צבא הקדשים ("כל קדשיו"), דבר המביא אותנו קרוב למושג הצבא האלהי של אל, אשרה ו"בני קדשים" באוגרית מצד אחד ויהוה ואשרתה בטכסטים מעג'רוד מצד שני³⁶. האשרה לימינו של יהוה בדברים לג, ב. מזכירה לנו את המלכה היושבת לצד המלך (Paredros), השווה מלכים א' ב, יט, תהלים מה, י (השווה דניאל ב, ו) וכן אתונה כפרדרוס של זאוס. תקווה פרימריי טוענת בצדק שהגישואים הקדושים העניקו מימד סמלי לקשר בין הכוחות שיוצרים פריון. מהלך הפולחן של הגישואים הקדושים אינו נהיר לנו די הצורך. הגישואים הקדושים הם מטאפורה או סמל בממדים בלתי רגילים של המובן.

Die Kleinen Propheten, p. 134 34

35 ואכן מעניין כי כתוב זה מצוטט בזהר (חלק ג, רצ) כאשר נוגעים בתורה הנסתרת: דברים אלה לא ניתנו לגילוי חוץ מקדושי עליון שנכנסו ויצאו (כשלום) ויודעים ארחות של הקב"ה ושאינם סוטים ימינה או שמאלה, ככתוב "כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם" (הושע יד, י).

ZDMG 92 (1938), 320 ff. 36

37 מאמרי בשנתון ד' (תשמ"ט), עמ' 283.

38 T. Frymmer-Kensky, *In the wake of the goddesses*, N.Y., Toronto, 1992, pp. 55-56

לסיכום, יש הבדלים גדולים בין אמונות ודעות לבין פולחן אמיתי בישראל. מושג הזיווג האלהי (hieros gamos) כעיקרון אלהי פותח במיוחד בספרות המיסטית שהגיעה לידי שיא בקבלה. דת ישראל אסרה על ביצוע טכסים בקשר לנישואים קדושים. הוא הדין לפולחן העץ הקדוש שעדיין היה לגיטימי בעבודת האלהים העתיקה (השווה נטיעת אשל ע"י אברהם בבראשית כ"א, לג), אך נאסר באפן מוחלט ע"י התנועה הדויטרונמיסטית. (ראה דברים טז, כא) אולם כרעיון או כסמל לפיריון האלהי היה הדבר לגיטימי ונמשך בקבלה וקיים עד ימינו אלה.

נספח

חגיגת ראש השנה והזיווג הקדוש (מתוך פאפירוס אמהרסט —
ארמית בכתב דימוטי)

על פי ר. שטיינר [JAOS 111 (1991) 362-363]

"קול קורא: הכנס... הוא נכנס ורוחץ ידיו. פסל של (מלכת רש או ארש) ננאי (=אלה) מובא אל קהל האלים... האלים קמים מכסאותיהם ומזמינים אותה לשבת ביניהם. כולם מתבקשים לברך את המלך, זובתים כבשים... בעוד ששים משוררים מגבירים קולם וששים משרתים מקטירים מור ולבונה. האל הראשי קורא לזבח ושותה יין לקול כנור ונבל. המלך קורא: את ננאי, אשתי. כהן שר בגינה... ננאי קרבי שפתותיך... אהובתי, הכנסי בשער ביתנו... שגל של אדוננו אשקך מנשיקות פי. הם נכנסים בדרך סתר על המרבד המבושם."

לדעת ר. שטיינר מדובר כאן בפולחן של ראש השנה בבית-אל. חג ראש השנה שבו גוזרים האלים על פיריון, מצוי בטקסט חתי שם אנו קוראים: לאלהי הסערה נערך בראש השנה חג גדול של שמים וארץ. כל האלים מתאספים ונכנסים לבית אלהי הסערה. כל אשר עצב בלבו יגרש נא זאת מלבו, אכלו ושתו... אמרו (=החליטו) לחיים את המלך... על היבול החליטויי.

ראש השנה כיום שבו חורצים גורל אנשים ומדינות ידוע לנו מהמשנה (ראש השנה א, ב) אך אופיו של ראש השנה היהודי משתקף בנחמיה (ח, ט-י). הציווי לשמוח ביום הזה שמצאנו בטקסט החתי, מצוי בנחמיה ח, ט-י: אל תתאבלו ואל תבכו... לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים... כי קדוש היום לאדוננו ואל תעצבו כי חדות ה' מעִזְכֶם... וילכו כל העם לאכול ולשתות⁴⁰.

H. Otten, Ein Text zum Neujahrsfest aus Bogazköy, *Orientalistische* 39
Literaturzeitung 51 (1956), 102-105

40 וראה דברי בשנתון ה-1 (תשמ"א-תשמ"ד), עמ' 236.